

John Lukacs Churchill-képe

Magyarics Tamás

1940 júniusának végén Nagy-Britannia gyakorlatilag egyedül állt szemben Adolf Hitler győzedelmes Németországával. Nyugat-Európát megszállták a *Wehrmacht* csapatai, vagy ahol nem voltak jelen német katonák, a náci Németországgal szimpatizáló rezsimek voltak hatalmon; keleten a Szovjetunió egyrészt kiharcolta a maga részét a Molotov-Ribbentrop paktum titkos záradékában foglaltaknak megfelelően Kelet-Európából, másrészt minden erejével azon igyekezett, hogy eleget tegyen Berlin kéréseinek a stratégiai anyagok szállításában. Az évszázadok alatt felépített, s az igazi európaiak által szeretett és tisztelt európai civilizációját, gyakorlatilag egyedül, magára hagyatva Nagy-Britannia védte a kortársak jelentős részének véleménye szerint 'modernitás' képviselő barna (és, hozzátehetjük, vörös diktatúrával) szemben, a 'múlt értékeinek' védelmében. Kevesen voltak azok, akik mertek 'reakcióso'k lenni ebben a szellemi légkörben, és akik ki mertek állni amellett, hogy a 'haladás', a 'modern' nem jelent önmagában pozitívumot. John Lukacs a 'reakciós' kifejezést nem annak általános elterjedt negatív, hanem pozitív értelemben használta Winston S. Churchill-lel (és magával) kapcsolatban is. Feltehetően ez a felismert szellemi-intellektuális azonosságtudat is szerepet játszott abban, hogy a brit miniszterelnök politikája és személye olyan nagy hangsúlyt kapott Lukacs életművében; lásd, például, *Az európai világháború, 1939-1941; A párviadal; Hitler és Sztálin – 1941. június; Öt nap Londonban, 1940. május; 1945: A nulla év; Az Egyesült Államok 20. századi története; Blood, Toil, Tears and Sweat: The Dire Warning; The Legacy of the Second World War; Churchill. Visionary. Statesman. Historian; stb.*). Churchill „a régi világ szabadságjogainak, régi szokásainak megtestesítője volt az új (kegyetlen) civilizációval szemben”. (*A párviadal*. Budapest: Európa, 1993, 25.), sőt, a nyugati világ megmentője. Churchill 'reakciós' volta megnyilvánult abban is, hogy fenntartásokkal viseltetett a tömegdemokráciával szemben; kiábrándult a liberalizmusból (Lukacs maga is ismételtén bírálta az amerikai vezetők liberális világszemléletét), sőt megkérdőjelezte a parlamenti demokráciát és az általános választójogot egyaránt. (*Churchill, Visionary. Statesman. Historian*. 136.)

Churchill Lukacs olvasatában 'régimódi' európai volt, akinek számára Európa a stratégiai és politikai jelentőségén túl a kultúrát is jelentette (*A párviadal*, 77-78.), olyan minőséget, amit a 'modernség' nem hordott magában. Talán ez is közrejátszott abban, hogy Churchill szinte erején felül küzdött az európai civilizáció egyik bölcsőjének, Görögországnak a megmentéséért. Hagyományosan Görögország stratégiai jelentőségét emelik ki a történetírók, de gyaníthatóan a brit miniszterelnöknek, akinek egyébként egyre kevesebb ütőkártyája maradt a háború előre haladtával az amerikai és a szovjet szövetségesekkel szemben, Görögország nem csupán csak 'térkép volt', hanem azt is érezhette, hogy ha Athén, Korinthosz, Spárta, Olümposz és az ókori görög történelem megannyi jól ismert helye akár a náci, akár a kommunista barbárság uralma alá kerül, akkor az egyetemes, s benne az európai civilizáció is helyrehozhatatlan károkat szenved.

John Lukacs Churchillje, többek közt ennek a mélyen átértékelte civilizációs érzékenységnek és felelősségérzetnek köszönhetően magasabb emberi minőséget, távlatosabb szellemi nívót képviselt Adolf Hitlernél és Joszif Sztálinnál, de még Franklin D. Rooseveltnél is.¹ Ahogy Lukacs megállapítja, „Churchill nem csak Angliát képviselte, hanem

---

¹ John Lukacs Churchill temetésének kapcsán írt remiszenciáiban megjegyzi, „Roosevelt was the smaller person of the two”. *Churchill. Visionary. Statesman. Historian*. 176.

sokkal többet” (uo., 280), amennyiben „a nyugati világ elsőrangú őrzője volt” (uo., 341.) Lukacs a 'Három Nagy' kapcsolatrendszerét elemezve arra a következtetésre jut, hogy Churchill 'nem tartozott a legjobb diplomaták közé', s „mindez közrejátszott abban, hogy Sztálinnal és kivált Roosevelttel szemben nem tudta érvényesíteni kívánságait”. (uo., 106) Itt inkább arról a Sztálinnak tulajdonított kérdésről van szó, amely szerint: „Hány hadosztálya van a Pápának?” (Idézi, többek közt, Lukacs, John, „Fény, Keletről”. [Nagyvilág, 1979]. <http://www.inaplo.hu/nv/200106/16.html>. Letöltve: 2020. 04. 15.) A britek a két legnagyobb szövetségesükhöz képest egyre csökkenő arányban tudtak részt vállalni a közös ellenség elleni harcban, s ennek megfelelően a politikai érdekérvényesítő képességük is csökkent. Más szavakkal, a háború utolsó két évében egyre inkább arról is szó volt a Három Nagy – sokszor kicsinyes és cinikus – alkudozásainál, hogy kinek hány hadosztálya van, s azok hol helyezkednek el? Churchill, Franklin D. Roosevelttel ellentétben, soha nem ringatta magát illúziókba a háborús szövetséget – és szövetségest illetően. Két alternatíva kínálkozott Nagy-Britannia, és a nyugati civilizáció előtt: egy olyan Európa, amelyet teljes mértékben (a náci) Németország ural, vagy egy olyan Európa, amelyiknek nyugati fele továbbra is a korábbi évszázadok által létrehozott civilizáció hordozója marad, és egy Oroszország dominálta Közép- és Kelet-Európa. (Churchill. *Visionary.² Statesman. Historian.* New Haven, CT: Yale University Press, 2002. 11.) Churchill a kisebbik rosszat választotta, sőt az ominózus 'százalékos' megállapodásban megpróbált valamit megmenteni az utóbbi térségből is.

John Lukacs történelemszemléletét akár 'revizionizmusnak' is lehetne jellemezni, ha ez a kifejezés az amerikai történettudományban nem lenne foglalt, s nem kapott volna némi negatív felhangot a korai hidegháború 'újbaloldali' történészeire vonatkozóan. Lukacs 'képromboló' történet szemlélete inkább a Magyarországon is ismert brit A. J. P. Taylor felfogásához áll közelebb, vagy Winston Churchill, illetve általánosságban a 'Nagy Ember', a 'Hős' történelmi szerepének hangsúlyozásában Thomas Carlyle-al rokonítható. (Lukacs, többek közt, az *Egy eredendő bűnös vallomásaiban* [Budapest, Európa, 2001] rokonszenvvel ír az 'anglomán' beállítottságról, elsősorban az 1930-as és 1940-es évek germanofil érzelmek ellentétéként.)³ A második világháború, továbbá a korai hidegháború különböző aspektusairól írt műveiben az angol-amerikai együttműködés, illetve a Churchill-Roosevelt viszony időnkénti rózsaszínű ábrázolását korrigálja. Churchill 1942 végéig többé-kevésbé sikerrel befolyásolta a világháborúba felkészületlenül belesodródott amerikaiakat, ám ez a viszonyrendszer 1943-1945 között megfordult. A 20. századi amerikai külpolitika, bizonyos parafrázissal élve, Woodrow Wilson 'köpenyéből' bújt elő, s Churchill kezdettől fogva ellenszenvvel tekintett az amerikai elnök világmegváltó terveire. Sokakkal együtt pusztán képmutatásnak vélte Wilson elnök első világháborús terveit és retorikáját. John Lukacs hasonlóképpen arra a következtetésre jutott, hogy a „Tegyük biztonságossá a világot a demokrácia számára” internacionalista szólama burkoltan azt a nacionalista jelentést hordozza, hogy „Ami jó Amerikának, jó a világnak”. (uo., 185.)

---

² John Lukacs pozitív értelemben használja a *visionary* kifejezést, Churchill azon képességére utalva, hogy képes volt előre látni vagy megsejteni bizonyos dolgokat; így, például, 1924-ben már figyelmeztetett egy bosszúszomjas Németország felemelkedésére. Ugyanakkor legambiciózusabb 'víziója', Lukacs szerint, a legnagyobb kudarcát is jelentette: nem sikerült megteremtenie az angolszász népek konföderációját. Ennek az elképzelésnek valóban nem volt semmilyen realitása; a 20. század Nagy-Britannia szempontjából a folyamatos befolyás vesztes évszázada volt; a század végére még Európában is a második-harmadik helyre szorult. Winston Churchill egyik legnagyobb történetírói vállalkozása ugyanakkor az *A History of the English-Speaking Peoples*, I-IV. kötet, London: Cassell and Company Ltd: 1956-1958.

³ „Életemben meghatározó szerepet játszott édesanyám angomániája.” (*Egy eredendő bűnös vallomásai*, 31.) John Lukacsot az édesanyja a kor szokásaival ellentétben nem német vagy francia iskolába küldte külföldre, hanem Angliába 1938-1939-ben.

Lukacs hangsúlyozza, Churchillnek volt igaza Roosevelttel szemben Sztálinnal kapcsolatban: a szovjet diktátor lépéseit a háború alatt szinte kezdettől fogva inkább a hagyományos hatalmi egyensúlyi politika keretében kellett volna értelmezni, nem pedig egy liberális internacionalista világtépből kiindulva. Azaz, Churchill a nemzetközi kapcsolatokat úgy értelmezte, ahogyan azok léteztek, s nem pedig úgy, ahogy azoknak *lenni kellene* – ami alapjában meghatározta az amerikai felfogást. A második világháborús szövetségi rendszerben a brit miniszterelnök értelmezte helyesen Sztálin indítékait és törekvéseit. A történelemben, a nemzetközi kapcsolatokban a földrajz és a terület számít, a geopolitika, s nem az ideológia.⁴ A Szovjetunió hagyományos erőegyensúlyi politikát folytatott, amelyben az ideológia másodlagos szerepet játszott, amit aztán a háború után Harry S. Truman és a „bölcsek” (George F. Kennan, Averell Harriman, Dean Acheson, Robert Lowett, John McCloy és Charles Bohlen) is felismertek – Churchillhez képest néhány év fáziskéséssel. (Lásd Isaacson, Walter and Evan Thomas, *The Wise Men. Six Friends and the World They Made*. New York, etc.: Simon & Schuster, 1986.)

Ha Churchill nem volt egy hullámhosszon Franklin D. Roosevelttel, s az általa képviselt amerikai külpolitikával, mindez majdnem fokozottabban érvényes Churchill második miniszterelnöki periódusára, az 1951-1955 közötti évekre. Az aszinkron ezúttal fordított álláspontokat takart. Miközben 1943-1945 között az amerikaiak meglehetősen 'puha' álláspontot képviseltek a Szovjetunióval, s személyesen Sztálinnal szemben, s itt nem csupán Roosevelt elnökről van szó, hanem az amerikai erők európai főparancsnokáról, Dwight D. Eisenhowerről is egy doktriner liberális internacionalizmus jegyében, az ötvenes évek elején az immár elnök Eisenhower (1953-1961), s főképpen külügyminisztere, John Foster Dulles hasonlóan doktriner intranzigens szovjetellenes/anti-kommunista politikát folytatott. Churchill sokkal pragmatikusabban, Otto von Bismarck szellemében viszonyult az oroszokhoz: egyszerre látta őket erősnek és gyengének, felmérte és megértette a geopolitikai helyzetükből és a történelmükből fakadó paranoiájukat az országuk biztonsági helyzetét és vélt vagy valós fenyegetettségét illetően. Még pontosabban, Sztálin 1953. márciusban bekövetkezett halála után érzése szerint lehetőség adódott volna az elbizonytalanodó és, bizonyos mértékben, utat kereső új szovjet vezetéssel párbeszédet kezdeni. Már korábban, a híres-hírhedt ún. százalékos megállapodások idején 1944 októberében számot vetett azzal, hogy a szovjetek az érdekszférájukra vonják Közép-Európát is, és egy hátrányos tárgyalási pozícióból kiindulva megmentette Görögországot; Sztálin az alkut betartotta, és a görög kommunistákat magukra hagyta a kibontakozó polgárháborúban. (Az amerikaiak Averell Harriman révén csak megfigyelőként vettek részt ezeken a megbeszéléseken, és hivatalosan nem tartották magukra nézve kötelezőnek az 'erkölcstelen hagyományos osztozkodást', hogy aztán még többet feladjanak a háború utolsó hónapjaiban, és a béke első éveiben tanúsított 'elvi' politikájuk révén.) Winston Churchill látszólagos pálfordulását John Lukacs a brit államférfi realizmusából, illetve az 'elvek' és 'eszmék' követése közötti distinkcióból vezeti le. Lukacs szerint Churchill 1945-ben „határozott fellépést javasolt annak megakadályozására, hogy Európa közepéig érjen és ott állandósuljon az orosz jelenlét, de 1953-ban már azt mondta, hogy Európa természetellenes kettéosztottságának érdekében komoly tárgyalásokat kellene kezdeményezni a Sztálin utáni szovjet vezetéssel” (*Egy eredendő bűnös vallomása*, 231.). Franklin D. Roosevelt 1944-1945-ben elutasította Churchill javaslatát, hogy az amerikai csapatok még a Vörös Hadsereg előtt foglalják el Közép-Európát, és olyan, a (közép-) európaiságot jelképező városokat, mint például Bécs és Prága, amelyek az európai civilizáció alappillérei közé tartoztak (ez a gondolat a fultoni 'vasfüggöny'-beszédben is

---

⁴ Adolf Hitler törekvéseinek megértéséhez is sok segítséget adott a geopolitika, s annak legismertebb korabeli német művelőjének, Karl Haushofernek az 'élettérről' kialakított elmélete.

előkerült), noha Eisenhower csapatai képesek lettek volna rá. (Churchill, 57.) Az amerikaiak ezzel ellentétes utat jártak be – John Lukacs mindezt a 'reakciós' Churchill reális konzisztens *elvet* követő magatartása, és a még 1953-ban is liberális *eszmét* követő Eisenhower közötti ellentétre vezeti vissza. Lukács, általánosságban, több helyen is bírálja a legalábbis Woodrow Wilsonig visszavezethető amerikai külpolitikai gondolkodásmódot, amely a valóságot egy absztrakt eszméhez kívánja igazítani, s ebből következően számos súlyos hibát követett az Egyesült Államok, mint például később az indokínai válságba való belesodródást az 1950-es és 1960-as években.⁵

Winston S. Churchill elképzelése az európai egységről sokat vitatott, és sokszor félreértett kérdés. Churchill már az 1920-as években támogatta Richard Coudenhove-Kalergi gróf 'Pán-Európa' elképzelését azzal a fenntartással, hogy annak sem Nagy-Britannia, sem Oroszország *nem* lenne tagja. (uo., 87.) Churchill Oroszországot soha nem tartotta *európai* országnak, vagy az európai civilizáció szerves részének, míg Nagy-Britannia helyét egy a Nemzetközösség, az Egyesült Államok és Európa alkotta stratégiai háromszögben látta,⁶ s ez a sorrend azok fontosságát is tükrözte. Ahogy Coudenhove-Kalergi eszméjével kapcsolatban leszögezte: „*We are with Europe, but not of it.*” (uo., 87.) John Lukacs a kritikus 1945-ös évet némileg ellentmondásosan értékeli a britek szempontjából. Egyfelől hangsúlyozza, hogy Churchill politikai elképzelései aszinkronban voltak az amerikaiakéival és a szovjetekével egyaránt, másfelől felveti, hogy 1945-ben a britek, személyesen Winston Churchill is, nagy lehetőséget szalasztottak el arra, hogy egész Nyugat-Európa vezetőivé váljanak. (uo., 97.) Erre Churchill – és a brit politikai elit nagy részének – *'but not of it'* meggyőződését tekintve nem volt meg a brit politikai akarat; ami azonban ennél is fontosabb, Londonnak még megfelelő politikai akarat mellett is hiányoztak volna a képességei egy ilyen vezető szerep betöltésére. (Többek közt, a brit gazdaság összeomlását egy jelentős, összesen 4.94 milliárd dollár amerikai és kanadai kölcsön [3.75 és 1.19] akadályozta meg 1946-ban.) Továbbá, a britek vezető szerepét paradox, vagy nem annyira paradox módon, az amerikaiak is gyengítették antikolonialista politikájukkal; Nagy-Britannia a Nemzetközösség államai nélkül európai középhatalomnak számított. Ráadásul a jelek azt mutatják, hogy a washingtoni vezetés, többek közt, azt a következtetést vonta le az első világháborút követő rendezésből, hogy még egyszer nem lehet egy ehhez hasonló nagyságrendű feladatot az európaiakra bízni. Sőt, a béke fenntartását sem; a NATO-val gyakorlatilag biztonságpolitikai és védelmi gyámság alá helyezték Európát. Winston Churchill ehhez az amerikai 'nagy stratégiához' tudatosan vagy nem maga is hozzájárult. Noha a háborút követő évtizedben több jelentős beszédében is hitet tett egy egységes Nyugat-Európa mellett (Zürich 1946-ban, Hágában 1948-ban, Aachenben 1956-ban), de soha nem támogatta Nagy-Britannia intézményes részvételét egy ilyen vállalkozásban. Ahogy John Lukacs megjegyzi, Churchill „nem fogadta volna kedvezően egy arctalan, gyakran gyenge, nagy részben bürokratikus Európa' megteremtését. (uo., 100.) Egy Nagy-Britannia nélküli nyugat-európai egység pedig, *per definitionem*, a globális nagypolitikában legfeljebb másodhegedűs szerepet játszhatott a hidegháborúban; végső elemzésben a megszállt Közép-Európához hasonlóan inkább volt a nagypolitika *tárgya* (*policy taker*), mint annak alanya (*policy maker*). Churchill egy európai egységre betagozódott Nagy-Britannia helyett a második miniszterelnökségének idején (1951-1955), a későbbi Európai Gazdasági Közösség (és, végeredményben, az

---

⁵ Hozzátehetjük, hogy a 'demokrácia export' politikája, így, többek közt, a 2003-as iraki háború mögött hasonló megfontolások találhatók; ebben az esetben a neokonzervatívok (volt liberálisok) törekvését, hogy a valóságot igazítsák hozzá egy eszméhez.

⁶ Bővebben Winston Churchill három egymásba fonódó érdek „köréről” lásd Sanders, David, *Losing and Empire, Finding a Role. British Foreign Policy Since 1945*. Macmillan, 1990.

Európai Unió) első intézményi kezdeménye, az Európai Szén- és Acélközösség (Montánunió) (1951) és a rövid időn belül kimúlt Európai Védelmi Közösség (1952) létrehozásának éveiben egy *Pax Anglo-America*-ban, az általa idealizált angol nyelvű népek konföderációjának egy minimalistább változatában bízott. Ám ahogy Churchill és külügyminisztere, Anthony Eden, rendkívül rossz véleménnyel volt amerikai partnereikről, Dwight D. Eisenhower elnökről és John Foster Dullesről, az utóbbiak véleménye hasonlóan lesújtó volt brit kollégáikat illetően.⁷ Az amerikai vezetők nem látták értelmét, többek közt, a főleg a britek által kierőltetett 1955-ös genfi csúcstalálkozónak, majd a szuezi válság a következő évben alapjaiban ásta alá a 'speciális kapcsolatot' (melynek létezését számos történész megkérdőjelezi). Az 1956. októberi és novemberi események brutális nyíltsággal mutatták meg, hogy Nagy-Britannia már Washingtonban sem élvezi azt a presztízst, amit Winston Churchill az előző években a maga kiemelkedő kvalitásaival még ki tudott vívni a korábbi befolyását a világban fokozatos veszítő országa ellenére.

„A sors joggal bünteti azokat, akik szakítanak a múlt értékeivel”, írja John Lukacs *A párviadalban* (77.) Winston Churchill 1964-ben bekövetkezett halála egybeesett a múlt értékeivel kezdeni semmit sem tudó generációk fellépésével a nyugati világban, s a drámai mértékű értékvesztés az élet szinte minden területén John Lukacs szemében még magasabb piederesztálja emeli azt az államférfit, aki heroikus, de számos görög hőshöz hasonló kudarcra ítélt küzdelmet folytatott az új 'civilizációval' szemben.

---

⁷ Dwight D. Eisenhower és John Foster Dulles az 1950-es években egyértelműen retrográd, a letűnt brit birodalom bővületében élő politikusként tekintettek Churchillre és Edentre. Lásd, többek közt, Mosley, Leonard, *Dulles*. New York: The Dial Press, 1978. 353-59. Dwight D. Eisenhower pedig az 1956-os szuezi válság kapcsán arra gondolt, hogy Churchill keze van a dologban – „*inasmuch as this action is in the mid-Victorian style*”. Ambrose, Stehen E. *Eisenhower. Soldier and President*. New York, etc. Simon & Schuster, 1990. 426.